

Zasób dziedzictwa kulturowego wsi opolskiej i sposoby jego ochrony

Iwona Solisz

The Cultural
Heritage Resource
of the Opole Village
and Methods for Its
Protection

Ryc. 1. Złotogłowice – układ wsi typu ulicówka. Messtischblatt z 1936 r., arkusz nr 5470, źródło: <http://mapy.amzp.pl/>

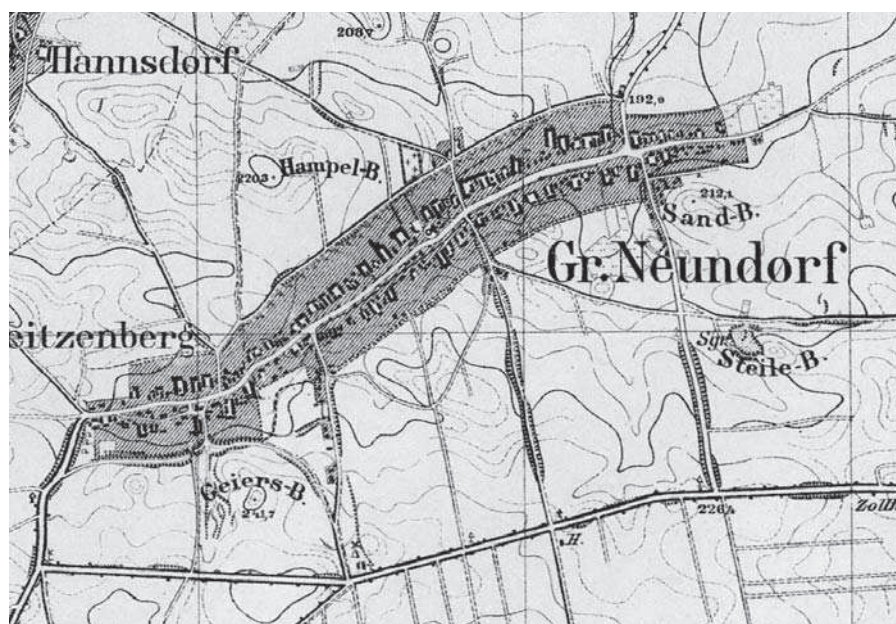
Fig. 1. Złotogłowice – linear village structure, Messtischblatt, 1936, sheet no 5470, source: <http://mapy.amzp.pl/>

Historyczne uwarunkowania wsi opolskiej

The historical conditioning of the Opole village

Historyczne układy ruralistyczne Opolszczyzny mające początki swego osadnictwa w średniowieczu do dnia dzisiejszego zachowały się często w niezmienionej formie – tj. nie rozpadły się w ostatnim stuleciu w chaotyczną zabudowę. Na tych terenach przeważają osadzone na prawie niemieckim ulicówki i owalnice. Na urodzajnych obszarach na lewym brzegu Odry większość stanowią owalnice (wsie nyskie, grodkowskie, głubczyckie, prudnickie, kozielskie). Natomiast na prawym brzegu Odry przeważają ulicówki (ryc. 1). Inny typ starszego budownictwa w postaci leśno-łanowych łańcuchówek, występuje między Nysą a Prudnikiem i na prawym brzegu Odry w kilku większych skupiskach w kluczborskim [Gładyszowa 1978]. Dla tego

obszaru charakterystyczne są także typy wsi powstałe w wyniku akcji kolonizacyjnych, mających na celu zasiedlanie kompleksów leśnych na terenach nieurodzajnych. Oznaczają się one regularnym układem, zazwyczaj prostoliniowym, do nich należą m.in. kolonie fryderycjańskie. Kolonizacja ta rozpoczęła się około połowy XVIII wieku. Najsilniej objęła kompleksy leśne Opolszczyzny pomiędzy Małą Panwią a Stobrawą, tak, że na terenie pięciu powiatów (opolski, oleski, kluczborski, namysłowski, sycowski¹⁾) do 1783 r. wykazano istnienie 103 kolonii na 159 powstałych. Natomiast na urodzajnych, gęsto zasiedlonych od średniowiecza ziemiach położonych po lewej stronie Odry, kolonii powstało bardzo mało: powiat brzeski – 5, głubczycki – 3, prudnicki – 2 [Gładyszowa 1978]. Oczywiście nie są to jedyne typy wsi występujących w tym regionie, choć z pewnością najpopularniejsze, poza tym warto zwrócić uwagę na okolnice (Pokój), wielodrożnice (Jemielnica) czy wsie folwarczne [Solisz 2009].

Ryc. 2. Klisino – przykład charakterystycznej zabudowy wsi opolskiej (fot. I. Solisz)

Fig. 2. Klisino – an example of characteristic Opole Region village complex (photo by I. Solisz)

Szczególony wpływ na dzisiejszy wygląd wsi opolskiej miały pruskie zarządzenia i przepisy budowlane pochodzące już z XVIII wieku, do których w pierwszej kolejności należy zaliczyć ograniczanie w wykorzystywaniu drewna dla celów budowlanych. W II połowie XVIII w. i w I połowie XIX wieku, wydano w tej sprawie kilkadziesiąt zarządzeń. W sumie około połowy XIX wieku ruch budowlany wzmacnia się na całym Śląsku, a szczególnie we wsiach położonych na obszarach urodzajnych [Helmigk 1937]. Typową dla tego obszaru zagrodę opisał Lucjan Malinowski, odbywający wędrowkę po Górnym Śląsku w 1869 roku: „Zagroda składa się z domu mieszkalnego, stodoły i obory dla dobytku. Budowle te zwykle rozłożone są w sposób następujący. Całą zagrodę otacza płot, środek zajmuje obszerne podwórze prostokątne połączone z ulicą wrotami i furtką. Z jednej strony tego podwórza stoi dom mieszkalny, najczęściej szczytem do ulicy, a frontem do podwórza zwrócony. Naprzeciw domu stoi obora z różnymi przystawkami, a w głębi podwórza stodoła. Za stodołą rozciąga się ogród owocowy i warzywny; dalej pole” [Malinowski 1877]. Ten typ rozplanowania zagrody przetrwał najlepiej na Opolszczyźnie, dopiero w II połowie XIX wieku pojawia się usytuowanie budynku mieszkalnego ścianą licową. Elementem charakterystycznym, poza szczytowym układem domu w stosunku do drogi (ryc. 2) był też zwyczaj wydzielenia

wycugów – odrębnych pomieszczeń mieszkalnych dla rodziców, dodatkowo u zamożnych chłopów znajdował się spichlerz, najczęściej umieszczany naprzeciw domu [Gładyszowa 1978].

Odnosząc się natomiast do charakterystyki zabudowy i stosowanych materiałów, to zauważalne są różnice wynikające z naturalnych i historycznych uwarunkowań regionu: w dorzeczu prawego brzegu Odry dość długo utrzymywały się drewniane chałupy wieńcowe. Obok nich budowane były domy o konstrukcji szkieletowej, szczególnie w zakładanych koloniach powiatu opolskiego

i kozielskiego. Natomiast na terenie lewego brzegu Odry występowało budownictwo szkieletowe i murowane. Przy czym domy murowane powiatu brzeskiego, nyskiego, prudnickiego i głubczyckiego charakteryzowały się wyjątkowo starannym wykonaniem [Gładyszowa 1978]. Bardzo często były to domy piętrowe, o wysokich walorach architektonicznych (ryc. 3). Należy pamiętać, że na tych terenach już od XVIII wieku rozwijało się budownictwo frankońskie z charakterystycznym typem zagrody zamykanej bramą o reprezentacyjnych i bogatych formach elewacji szczytowych.

Ryc. 3. Złotogłowice – przykład dekoracji architektonicznej budynku mieszkalnego (fot. I. Solisz)

Fig. 3. Złotogłowice – an example of architectonic decoration of a residential building (photo by I. Solisz)

Do dnia dzisiejszego zachowały się na Opolszczyźnie przykłady niezwykle różnorodnych form detalu architektonicznego, zdobiącego głównie budynki mieszkalne. Różnorodne elementy zdobnicze dekorujące szczyty budynków w formie obramień okiennych, naczółków, gzymsów, plakiet z motywami roślinnymi i geometrycznymi, a także symboli religijnych czy wnek na figury świętych. Motywy dekoracyjne odnajdziemy także na dachach (dekoracyjnie układana dachówka w różnych kolorach). W mniejszym zakresie przetrwała historyczna stolarka okienna i drzwiowa, czy tradycyjne drewniane ganki chroniące wejścia do budynków mieszkalnych zwane na Śląsku laubami, choć istniejące jeszcze obecnie przykłady obrazują ogromne bogactwo form i zamiłowanie właścicieli do wyróżniania estetycznego własnych zagród, jak też eksponowania swojej zamożności.

Podstawy prawne i ich odzwierciedlenie w ochronie wsi opolskiej

The legal bases and their reflection in the protection of the Opole village

Normy i zasady dotyczące ochrony zabytków określa *Ustawa o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami*, obowiązująca od lipca

Ryc. 4. Pilszcz – stan zachowania jednej z zagród, fot. G. Naumowicz, ze zbiorów WUOZ w Opolu

Fig. 4. Pilszcz – a state of preservation of one of the farms, G. Naumowicz photographer, from the collection of the Department of Monuments Preservation (WUOZ) in Opole

2003 roku. Między innymi ustawa precyzuje pojęcia związane z dziedzictwem kulturowym wsi, przede wszystkim dotyczące historycznego układu ruralistycznego i krajobrazu kulturowego². Natomiast to w jaki sposób poszczególne zabytki są chronione, wynika przede wszystkim z ustawowych form ochrony. Są to: wpis do rejestru zabytków, ustalenia ochrony w miejscowym planie zagospodarowania przestrzennego³, uznanie za pomnik historii, utworzenie parku kulturowego.

Należy podkreślić, że w zasadzie podstawowym instrumentem ochronnym jest wpis do rejestru zabytków – pozostałe formy ochrony konserwatorskiej są w niewielkim lub wręcz w żadnym stopniu niewykorzystywane. Na Opolszczyźnie nie ma bowiem ani jednego parku kulturowego i są dwa pomniki historii – komponowany krajobraz kulturowo-przyrodniczy Góra Św. Anny oraz zespół fary w Nysie. Wpis do rejestru jest jedyną pozostającą w dyspozycji wojewódzkiego konserwatora zabytków formą ochrony,

uchwalenie planu miejscowego oraz powołanie parku kulturowego pozostaje w kompetencjach gminy, zaś pomniki historii w drodze rozporządzenia ustanawia Prezydent RP.

W przypadku układów ruralistycznych na terenie Opolszczyzny wpis do rejestru zabytków był do tej pory stosowany sporadycznie: na 1025 wsi sołeckich cztery wsie zostały wpisane do rejestru. Dla porównania na 35 miast – 25 układów urbanistycznych jest wpisanych do rejestru zabytków. Do rejestru zabytków wpisano wsie Grobniki, Jemielnicę, Pilszcz, Ścinawę Nyską, choć w zasadzie trzy decyzje dotyczą układów ruralistycznych, gdyż wpis do rejestru Ścinawy obejmuje dawną osadę targową o układzie charakterystycznym dla małego miasteczka, a nie wsi.

Należy też podkreślić, że mimo objęcia wpisem do rejestru zabytków wsi, nie podejmowano w nich żadnych szczególnych działań konserwatorskich. To, co jest znamienne i charakterystyczne to fakt, że w zasobach archiwum Wojewódzkiego

Ryc. 5. Jemielnica – czytelny układ historycznej zabudowy z widocznymi przekształceniami elewacji frontowych, fot. J. Sawiński, ze zbiorów WUOZ w Opolu

Fig. 5. Jemielnica – legible historic village structure with visible transformations of the front elevation, J. Sławiński photographer, from the collection of the Department of Monuments Preservation (WUOZ) in Opole

Urzędu Ochrony Zabytków w Opolu brak było do roku 2009 materiałów dotyczących wyżej wymienionych obszarów, tylko w przypadku Ścinawy powstało studium z wytycznymi konserwatorskimi⁴. Dodatkową trudnością w ochronie zasobów są same wpisy do rejestrów, dokonane w latach 50. i 60. XX w. w dużym stopniu nieprecyzyjne, nie mające żadnych załączników graficznych w decyzjach tych opis ogranicza się do lakonicznych stwierdzeń typu:

„Zabudowania zgrupowane wzdłuż dwóch równoległych ulic, między którymi strumień. Zabudowa pochodzi z końca XVIII i początku XIX w.”⁵

Wpis do rejestru nie uchronił też tych wsi, za wyjątkiem Jemielnicy, przed procesem postępującego opuszczania, przekształcania i likwidowania historycznej, niezwykle bogatej i cennej zabudowy, co

szczególnie dotyczy Pilszcza, który już w momencie wpisywania do rejestru był w znacznej mierze zdegradowany, a kolejne lata przyniosły dalsze straty zasobów (ryc. 4). Z wsi objętych wpisem do rejestru najlepiej zachowany układ przestrzenny ma Jemielnica (ryc. 5), choć i tu przekształcenia związane z modernizacją spowodowały utratę wartości zabytkowych poszczególnych budynków (likwidacja detalu architektonicznego, przekształcenia otworów wraz z wymianą stolarki).

Jeszcze trudniejszym zadaniem pozostaje ochrona zabytków wchodzących w skład gminnych ewidencji zabytków – jest to bowiem bardzo szeroki zbiór wszystkich budynków, a także obszarów o wartościach zabytkowych, które przez wiele lat pozbawione były ochrony ze względu na brak w gminach miejscowych planów zagospodarowania prze-

strzennego. Co prawda od czerwca 2010 r. zmieniły się w tym zakresie przepisy i tego typu obiekty podlegają częściowej ochronie konserwatorskiej, m.in. poprzez obowiązek uzgadniania robót budowlanych objętych obowiązkiem uzyskania pozwolenia na budowę bądź rozbiórek z konserwatorem, niemniej w przypadku samowolnych przekształceń budynków w zasadzie brak jest możliwości prawnych umożliwiających wyegzekwowanie robót, które doprowadzą obiekt czy też obszar do właściwego stanu (ryc. 6, 7).

Ryc. 6, 7. Ligota Wołczyńska – stan budynku przed i po pracach remontowych, obiekt ujęty w ewidencji zabytków, 6 – ze zbiorów WUOZ w Opolu, 7 – fot. I. Solisz

Fig. 6, 7. Ligota Wołczyńska – a state of a building before and after renovation, an object in the monuments inventory, 6 – from the collection of the Department of Monuments Preservation (WUOZ) in Opole, 7 – I. Solisz photographer

Działania instytucji i organizacji na rzecz wsi opolskiej

Activities of the institutions and organizations for the Opole village

Na terenie województwa opolskiego podejmowane były od lat 90. XX w. próby wypracowania wytycznych do zachowania i wyeksponowania wartości kulturowych wsi. Z jednej strony powstawały materiały pomocnicze dla specjalistów, na przykład wydany w 1998 r. poradnik pt. „Architektoniczne kształtowanie krajobrazu ziemi opolskiej”⁶, z drugiej zaś poszczególne instytucje czy też uczelnie podejmowały i realizowały odrębne projekty poświęcone tej tematyce⁷. Rozpoczęto realizację świetnie działającego *Programu Odnowy Wsi Województwa Opolskiego* w jego ramach od lat realizowane są m.in. konkursy „Piękna Wieś Opolska”, które przyczyniają się do powszechnego zaangażowania mieszkańców w inicjatywy na rzecz poprawy infrastruktury społecznej i przede wszystkim estetyki wsi. Zaangażowanie samorządów gmin i mieszkańców coraz częściej przekłada się na realizację ciekawych projektów w ramach Lokalnych Grup Działania (np. działalność LGD – Brzeskiej Wsi Historycznej). Na Opolszczyźnie podjęto również próby zachęcenia mieszkańców wsi do

budowy nowych obiektów inspirowanych tradycyjnym budownictwem regionu. W ramach tych działań Stowarzyszenie Opolski Dom wybrało w konkursie tzw. opolski dom – propozycję łączącą współczesną stylistykę z historycznym sposobem kształtowania zabudowy⁸. Ogromne zasługi popularyzacji dziedzictwa i jego utrwalania ma oczywiście instytucja do tego w sposób szczególny powołana – Muzeum Wsi Opolskiej, które od 50 lat zajmuje się dziedzictwem materialnym i niematerialnym wsi opolskiej.

Zespół do spraw zachowania dziedzictwa kulturowego wsi i ochrony wiejskiego krajobrazu

Team for the conservation of cultural heritage of village and protection of the rural landscape

Od roku 2008 trwają prace zespołu, którego celem jest zwerifikowanie zasobów dziedzictwa kulturowego Opolszczyzny. W skład zespołu wchodzi przedstawiciele wojewódzkiej administracji rządowej i samorządowej, Narodowego Instytutu Dziedzictwa OT. w Opolu, mu-

zeum oraz przedstawiciele uczelni zajmujących się tą tematyką (ryc. 8).

Cele zespołu ds. zachowania dziedzictwa kulturowego wsi opolskiej zostały określone następująco:

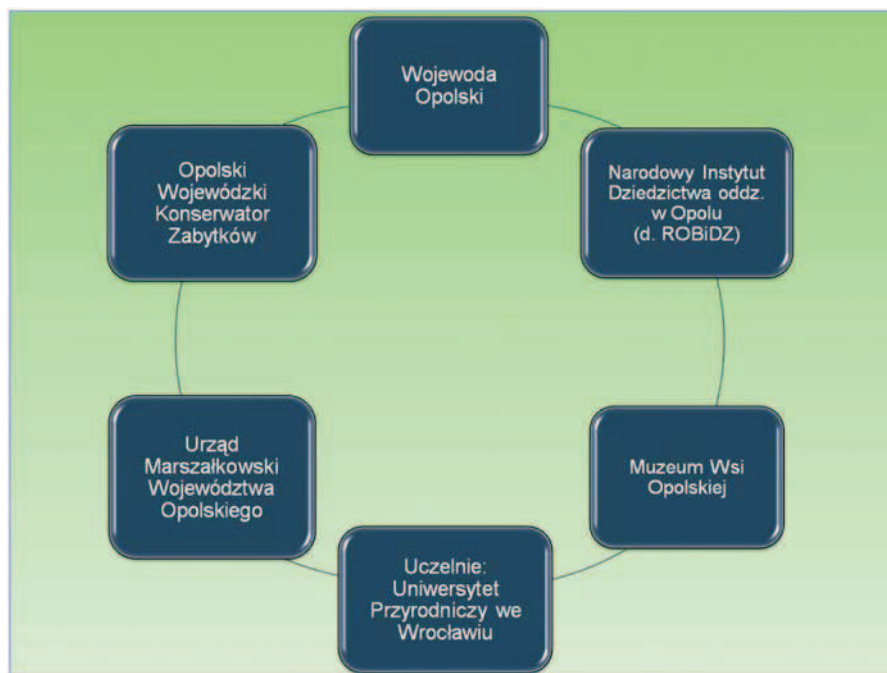
1. Zachowanie szczególnie cennych wiejskich wartości kulturowych: zarówno układów ruralistycznych, jak i poszczególnych zespołów czy zagród: weryfikacja zasobów, wartościowanie, wybór najefektywniejszej formy ochrony, określenie niezbędnych do wykonania działań doraźnie chroniących wartości danego układu ruralistycznego, obejmowanie ochroną prawną wytypowanych zespołów.
2. Wypracowanie szczegółowych zasad ochrony wiejskiego dziedzictwa Opolszczyzny, zwłaszcza w kontekście zachowania lokalnego krajobrazu oraz regionalnego stylu form architektonicznych w formie wytycznych do:
 - a) miejscowych planów zagospodarowania przestrzennego,
 - b) programów opieki nad zabytkami.
3. Wspieranie działań samorządów i lokalnych społeczności mających na celu podniesienie rangi obiektów i zespołów zabytkowych:
 - a) działania na rzecz tworzenia parków kulturowych.

W ramach wyznaczonych celów przyjęto następujący program działań:

1. Rozpoznanie dorobku instytucji zajmujących się problematyką.

Ryc. 8. Skład zespołu ds. zachowania dziedzictwa kulturowego wsi, opracowanie własne

Fig. 8. A list of members of the team dealing with preservation of the cultural rural heritage, self-reported data

2. Zbadanie zabytkowego zasobu wsi opolskiej w terenie.
3. Dokumentacja i waloryzacja tego zasobu.
4. Propozycje działań ochronnych.
5. Aktywizacja społeczności lokalnej, działania edukacyjne (przy wykorzystaniu działających programów odnowy wsi i Leader).

Powołany zespół w pierwszej kolejności podjął prace nad weryfikacją zasobów i ich wartościowaniem; w ramach wstępnej oceny wytypowano ok. 120 wsi, posiadających zdaniem członków zespołu szczególnie cenne elementy. Dla potrzeb tej weryfikacji, została opracowana

tabela zbiorcza oraz ankieta, która umożliwiła zebranie niezbędnych danych. Przygotowano formularz „Zestawienie wsi województwa opolskiego o wysokich walorach zabudowy i ukształtowania przestrzennego wymagających ochrony”, będący rozbudowanym zbiorem danych, zawierającym informacje w siedmiu zakresach tematycznych.

- I. Dane ogólne.
- II. Historyczny układ przestrzenny.
- III. Historyczne obiekty i zespoły architektoniczne.
- IV. Elementy regionalnego stylu architektonicznego.
- V. Wartości przyrodnicze.
- VI. Wartości krajobrazowe.

VII. Pozostałe np. wpisy do rejestru zabytków, lokalne tradycje itp.

Powyższe ujęcie pozwoliło na ustalenie zasobu kulturowego wsi w pełnym zakresie ukształtowania przestrzennego i walorów substancji materialnej, powiązań z otoczeniem i aspektów środowiskowych. W ten sposób udało się odejść od praktyki dostrzegania we wsiach jedynie pojedynczych (zabytkowych) elementów, niejako wypreparowanych z szerokiego kontekstu przestrzennego, krajobrazowego i środowiskowego.

Tak skonstruowane ankiety inwentaryzacyjne dla poszczególnych wsi zostały wypełnione przez pracowników Wojewódzkiego Urzędu Ochrony Zabytków, ROBiDZ w Opolu, Muzeum Wsi Opolskiej oraz innych urzędów i wolontariuszy, na podstawie wyjazdu terenowego i dokumentacji fotograficznej.

Poszczególnym elementom ustalonym i odnotowanym w formularzu przypisano określoną liczbę punktów odzwierciedlającą ich wartość. Najwyżej punktowano historyczny układ przestrzenny, oceniany pod względem „czystości” zachowania pierwotnego układu i unikatowości (max. 5 punktów) oraz konstrukcję przestrzeni i schemat organizacji zabudowy poszczególnych zagród (5 punktów za każdy element). Elementom regionalnego stylu architektonicznego przyznawano po 3 punkty (za każdy element). Za pozostałe elementy zidentyfikowane w układzie przestrzennym przypisano po 1 punkcie (za element) (ryc. 9).

Ryc. 9. Wartościowanie zasobów, opracowanie A. Sałyga-Rzońca

Fig. 9. Resources valuing, elaboration by A. Sałyga-Rzońca

Nr kolumny	Nazwa	Liczba punktów
3.	Czas i geneza powstania	<ul style="list-style-type: none"> • do XI w. - 3 pkt • XII – XIII w. – 2 pkt • po XIV w. – 1 pkt • za wyróżniające funkcje, okoliczności powstania (np. przemysłowe, targowe) – 5 pkt
4.	Układ przestrzenny wsi	<ul style="list-style-type: none"> • koncentryczny – 5 pkt • owalnicy/wzręcionowaty, okolnica, łańcuchówka – 3 pkt • ulicówka – 2 pkt • wielodrożnica – 1 pkt • mieszany – 0 pkt
5 – 6.	Układ/konstrukcja przestrzeni wsi, powtarzający się schemat organizacji zabudowy poszczególnych zagród	• za obecność każdego elementu – 5 pkt
7 – 13.	Historyczne obiekty i zespoły architektoniczne	• za obecność każdego elementu – 1 pkt
14 – 15.	Elementy regionalnego stylu architektonicznego - bez punktacji tynku	• za obecność elementu – 3 pkt
16 – 17. i 19.	Wartości przyrodnicze - bez kolumny 18	• za obecność elementu – 1 pkt
20 – 22.	Wartości krajobrazowe	• za obecność elementu – 1 pkt
23.	Uwagi	• ze względu na konieczność weryfikacji obiektów wpisanych do rejestru zabytków zrezygnowano z doliczania punktów za ten element

Kolejną fazą badań była weryfikacja ilościowych wyników pierwszego etapu w formie jakościowej oceny wartości historycznego układu poszczególnych wsi. Skoncentrowano się przy tym na ogólnym wrażeniu, a następnie czytelności układu, cechach charakterystycznych lub typowych – w miarę możliwości określano wyróżniki. Obserwowano również stopień zachowania i przekształceń historycznych elementów, a także kierunki przekształceń.

W ten sposób na wyrażoną sumą punktów ocenę ilościową nałożono ocenę jakościową. Wsie podzielono następująco:

- o wartościach wybitnych (wyróżniających się pod względem kompletności zachowania i oryginalności

ogólnego układu przestrzennego, znacznego stopnia zachowania układu zabudowań w obrębie zagród, zabudowy, detalu),

- o wartościach bardzo wysokich (znacznym stopniu czytelności i zachowania ogólnego układu przestrzennego, zabudowy, detalu),
- o wartościach wysokich (zachowane w znacznym stopniu ogólny układ przestrzenny, zabudowy zagrodowej, pojedyncze elementy),
- o wartościach dobrych (czytelny ogólny układ przestrzenny, zachowane pojedyncze obiekty architektoniczne i elementy detalu),
- o wartościach umiarkowanych (znaczące przekształcenia w obrębie układu i zabudowy).

Problem skali (wielkości obszaru), na którym zachowały się wartości godne ochrony rozwiązano, dzieląc miejscowości na trzy grupy:

- A – miejscowość z zachowanym w pełni, bądź w dużej części, historycznym układem przestrzennym;
- B – miejscowość ze spójnym/jednolitym fragmentem historycznego układu przestrzennego;
- C – miejscowość z pojedynczym obiektem architektonicznym, pojedynczymi cechami i wyróżnikami.

W grupach A i B oceniana była organizacja przestrzeni (wspólnej), organizacja w obrębie poszczególnych zagród (przebieg prywatna), obecność obiektów o specjalnych funkcjach (kościół, folwark, młyn itp.), występujące zespołowo walory zabudowy. W grupie C natomiast honorowana była obecność elementów nie tworzących większych układów, jednak zasługujących na wyróżnienie/podkreślenie ich istnienia (ciekawe pojedyncze budynki mieszkalne i gospodarcze, dawne typy konstrukcji, drewniane ganki, szczyty, dachy, gołębniki, kapliczki, piece, płoty itd.) (ryc. 10).

W tej fazie prac zespołu ustalono, że lista wsi o istotnych wartościach zasobu kulturowego obejmuje 108 pozycji i nadal wymaga uzupełnień [Sałyga-Rzońca 2010].

Dzięki zgromadzonemu materiałowi scharakteryzowano wartości zasobów kulturowych wsi opolskich w siedmiu kategoriach wyznaczono-

nych jako wiodące obszary problemowe w ankietach a także określono zagrożenia dla stanu zachowania zasobu kulturowego wsi.

W zakresie układu przestrzennego poszczególnych miejscowości zachowało się wiele fragmentów o dużej czytelności. Zagrożenia pojawiają się wraz z przebudową historycznych obiektów lub budową nowych. Zanik tradycyjnych zasad

kształtowania przestrzeni dotyczy w szczególności nowych terenów rozrastających się miejscowości. Zarówno podział terenu, jak również sposób lokalizacji zabudowy w niewielkim stopniu nawiązują do charakteru regionalnego.

Podobnie jak dawniej organizację zagrody kształtują potrzeby gospodarstwa i praktyczne ich zaspokojenie. Wraz ze zmieniającym

się profilem działalności lub ze zmianami technologicznymi następuje modyfikacja zagrody. Prowadzone modernizacje najczęściej zniekształcają proporcje i wzajemne relacje sąsiadujących obiektów, zacierają klasyczne podziały elewacji, eliminując detal wskazujący na przynależność regionalną i autentyczność.

Równocześnie istnieje tendencja do eliminowania tradycyjnej roślinności. Mimo istniejących, licznych przykładów prawidłowego kształtowania przestrzeni ogrodowej, współczesna stylistyka kształtowania przestrzeni ogrodowej wokół zabudowań wiejskich prowadzi do redukcji walorów estetycznych pod pretekstem łatwości pielęgnacji (roślinność wieloletnia, zimozielona) oraz funkcji przesłaniających.

Również działania w obrębie wiejskiej przestrzeni publicznej są ukierunkowane na zmianę jej tradycyjnego charakteru na rzecz realizacji o charakterze miejskim, zunifikowanym. Plac w centrum, niegdyś tętniące „życiem” wspólnoty, służące organizowaniu targów, spotkań, zamieniane są na skwery o funkcjach jedynie estetycznych, bez infrastruktury umożliwiającej wszechstronne wykorzystanie.

W kontekście wartości krajo- brazowych największą stratę stanowi likwidacja stodół oraz zanik sadów i wyraźnych podziałów pól za nimi. Problemów dostarczają nowe obiekty konkurujące z historycznymi dominantami, ustawiane w zakresie osi widokowych lub umieszczane na

Klasyfikacje A, B i C							
Lp.	Numer ankiety	powiat	gmina	Nazwa miejscowości	Klasyfikacja ze względu na historyczny ogólny układ przestrzenny	Klasyfikacja ze względu na jednolite fragmenty historycznego układu przestrzennego	Klasyfikacja ze względu na wartość obiektów architektonicznych, pojedyncze cechy i wyróżniki
					A	B	C
1	17	brzeski	Olszanka	Czeska Wies	A - wysokie		C - bardzo wysokie
2	19			Michałów	A - wysokie		C - dobre
3	21			Pogorzela	A - dobre		C - dobre
4	20			Obórki	A - wysokie		
5	18			Krzyżowice	A - dobre		
6	14		Lewin Brzeski	Rożyna	A - bardzo wysokie		C - wysokie
7	16			Strzelniki			C - wysokie
8	11			Losiów	A - dobre		
9	12			Oldrzychowice	A - dobre		
10	15			Sarny Małe		B - dobre	
11	5		Skarbmierz	Żłobizna	A - dobre		C - wysokie
12	1			Pępice	A - wysokie		C - dobre
13	4			Brzezina	A - dobre		
14	2			Malujowice	A - dobre		
15	3		Grodków	Zielęcice	A - dobre		
16	8			Kolnica	A - dobre		C - dobre
17	23	głubczycki	Głubczyce	Sciborzycze Małe	A - wysokie		C - wybitne
18	24			Grobniki		B - bardzo wysokie	C - bardzo wysokie
19				Równe	A - wysokie		C - wysokie
20				Goluszowice	A - dobre		C - wysokie
21				Dobieszów	A - dobre		C - dobre
22				Mokre	A - dobre		
23				Radynia	A - umiarkowane		
24	25		Kietrz	Pilszcz		B - bardzo wysokie	C - wybitne
25	22		Baborów	Księżę Pole		B - wybitne	C - bardzo wysokie
26	29		Cisek	Lany	A - wysokie		C - dobre
27	26	Bierawa		A - umiarkowane		C - dobre	
28	27	Bierawa	Dziergowice			C - dobre	
29	28		Lubieszów			C - dobre	
30	31		Ostrożnica	A - umiarkowane			
31	30	Pawłowiczki	Naczesławice	A - wysokie/dobre		C - umiarkowane	
32	33	k. - kozielski	Polska Cerekiew	Zakrzów		B - bardzo wysokie	C - umiarkowane

Ryc. 10. Przykład klasyfikacji wsi z podziałem na gminy i powiaty, opracowanie A. Sałyga-Rzońca

Fig. 10. An example of village classification with the division into communities and countries, elaboration by A. Sałyga-Rzońca

Ryc. 11. Stary Paczków – wieś o wartościach wybitnych, źródło: www.paczkow.pl

Fig. 11. Stary Paczków – a village of outstanding values, source: www.paczkow.pl

tle wartościowych elementów np. maszty telekomunikacyjne, silosy, hale przemysłowe obserwowane z tras komunikacyjnych, punktów widokowych, tablice reklamowe na budynkach, ogrodzeniach, w pasie drogowym [Sałyga-Rzońca 2010].

Biorąc pod uwagę stan zachowania oraz zdiagnozowane zagrożenia dla zasobów zostały opracowane rekomendacje dotyczące form ochrony dla wsi o wartościach wybitnych i bardzo wysokich, a także określono przykładowe zadania dla poszczególnych instytucji w zakresie podejmowanych działań.

Opolski Wojewódzki Konserwator Zabytków:

- Obszarowe wpisy do rejestru zabytków,
- Wnioski do mpzp,
- Wnioski do programów opieki nad zabytkami,
- Opracowania studialne.

Urząd Marszałkowski Województwa Opolskiego:

- Program opieki nad zabytkami województwa opolskiego,
- Plan zagospodarowania przestrzennego województwa,
- Upowszechnianie regionalnych form budownictwa,

- Aktywizacja społeczności lokalnych.

Samorząd Gminny:

- Programy opieki nad zabytkami,
- Miejscowe plany zagospodarowania przestrzennego,
- Pomniki historii i parki kulturowe,
- Współpraca ze społecznościami lokalnymi.

Instytucje naukowe:

- Prace badawcze,
- Opracowania studialne.

W ramach powyżej opracowanych rekomendacji trwają już określone działania, przy wsparciu konserwatora Gmina Jemielnica złożyła wnioski o wpisanie wsi wraz z zespołem pocysterskim na listę Pomników Historii, Opolski Wojewódzki Konserwator Zabytków w ramach posiadanych środków finansowych zlecił opracowanie w latach 2010 i 2011 studiów historyczno-konserwatorskich dla następujących wsi: Jemielnicy, Strzeleczek, Złotogłowic, Starego Paczkowa (ryc. 11) i Pilszcza. Jednocześnie ze względu na zagrożenia inwestycyjne (planowane farmy wiatrowe) na obszarze gminy Paczków, na zlecenie OWKZ opracowane zostało przez Uniwersytet Przyrodniczy we Wrocławiu Studium krajobrazu kulturowego gminy Paczków.

Oprócz tego, wnioski z prac zespołu zostały ujęte w planie zagospodarowania przestrzennego województwa opolskiego – określono szczegółowo wytyczne do ochrony historycznych układów przestrzen-

nych, ze wskazaniem układów ruralistycznych proponowanych do objęcia szczególną ochroną⁹. Jednocześnie w związku z opracowywaniem Wojewódzkiego Programu Opieki nad Zabytkami na lata 2012–2014 ujęto w ramach Priorytetu II Odnowę wsi w kontekście poprawy stanu zachowania krajobrazu i dziedzictwa regionalnego¹⁰. Dodatkowo w związku z nowelizacją ustawy o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami w 2010 r. w wojewódzkiej ewidencji zabytków województwa opolskiego ujęto ponad 100 miejscowości, wykazy poszczególnych miejscowości zostały przesłane do poszczególnych gmin w celu ujęcia ich w gminnych ewidencjach zabytków.

OWKZ włącza się także w działania edukacyjne realizowane na rzecz wspólnot lokalnych, w roku 2010 zostały przeprowadzone szkolenia dla liderów Lokalnych Grup Działania, organizowane są również konferencje dla urzędów i instytucji, oraz powstają opracowania prezentujące dziedzictwo kulturowe wsi opolskiej¹¹. Rozwijane są kolejne programy regionalne do których m.in. zaliczyć można akcję „Opolska Wieś Przyszłości” – mającą na celu specjalizację i kooperację sieciową, której celem jest tworzenie wsi tematycznych, specjalizujących się (m.in. przedsięwzięcia kształtujące przestrzeń publiczną, budujące specyfikę wsi). W tym obszarze niezbędne jest więc zwrócenie uwagi właśnie na wartości kulturowe, jako te, które mogą być wyznacznikiem

budowania tożsamości i specyfiki wsi. W związku z tym planowane są spotkania z mieszkańcami wsi o wybitnych walorach zabytkowych, trwają przygotowania do uruchomienia strony internetowej poświęconej dziedzictwu kulturowemu wsi opolskiej.

Podsumowując należy podkreślić, że założone cele dotyczące weryfikacji zasobów udało się zrealizować, wciąż do wykonania pozostaje ogrom zadań, ale już ten etap prac zespołu zdecydowanie zmienił postrzeganie wartości historycznych zespołów wiejskich i skonkretyzował podejmowane działania w zakresie dziedzictwa kulturowego wsi opolskiej. W tej chwili najważniejszym zadaniem zespołu pozostaje popularyzowanie efektów pracy zespołu, przekonanie lokalnych społeczności, liderów samorządów do potrzeby zachowania i eksponowania wartości zabytkowych dziedzictwa wsi opolskiej. Żadna ustawowa forma ochrony, najciekawsze wyniki pracy zespołu nie będą skuteczne bez zrozumienia i akceptacji idei ochrony dziedzictwa kulturowego przez mieszkańców i użytkowników zabytkowych wsi, a więc konsekwencji ich ochrony i zachowania.

Iwona Solisz

Wojewódzki Urząd Ochrony Zabytków w Opolu
Regional Office for the Protection
of Monuments in Opole

Przypisy

¹ Powiat sycowski istniał do 1975 roku i przynależał do województwa wrocławskiego.

² *Historyczny układ ruralistyczny* – przestrzenne założenie wiejskie, zawierające zespoły budowlane, pojedyncze budynki i formy zaprojektowanej zieleni, rozmieszczone w układzie historycznych podziałów własnościowych i funkcjonalnych, w tym ulic lub sieci dróg; *krajobraz kulturowy* – przestrzeń historycznie ukształtowaną w wyniku działalności człowieka, zawierającą wytwory cywilizacji oraz elementy przyrodnicze.

³ A także w decyzji o ustaleniu lokalizacji inwestycji celu publicznego, decyzji o warunkach zabudowy, decyzji dotyczących inwestycji drogowych, kolejowych oraz lotnisk.

⁴ Studium historyczno-urbanistyczne osady Ścinawa Nyska, PKZ Wrocław 1960, oprac. Marian Kutzner, Archiwum WUOZ w Opolu, sygn. 353.

⁵ Cytat decyzji o wpisie do rejestru zabytków wsi Grobniki z dnia 11 kwietnia 1964 r., nr rejestru 782/64. Archiwum WUOZ w Opolu.

⁶ Materiał opracowany na zlecenie Wydziału Gospodarki Przestrzennej Urzędu Wojewódzkiego w Opolu.

⁷ Między innymi projekt realizowany przez Uniwersytet Przyrodniczy we Wrocławiu w latach 2003–2005 p.n. „Dziedzictwo kulturowe w krajobrazie wsi opolskiej – metody szacowania wartości”.

¹⁸ Ankieta zawiera: dane ogólne, historyczny układ przestrzenny, historyczne obiekty i zespoły architektoniczne, elementy regionalnego stylu architektonicznego, wartości przyrodnicze, wartości krajobrazowe, wartości niematerialne i pozostałe walory.

⁸ Działalność Stowarzyszenia Opolski Dom dostępna na stronie internetowej: <http://opolski-dom.pl/>

⁹ Plan zagospodarowania przestrzennego Województwa Opolskiego – Uchwała Nr XLVIII/505/2010 Sejmiku Województwa Opolskiego z dnia 28.09.2010 r.

¹⁰ Program Opieki nad Zabytkami Województwa Opolskiego na lata 2011–2014 – Uchwała Nr V/76/2011 Sejmiku Województwa Opolskiego z dnia 29.03.2011 r.

¹¹ M.in.: *Waloryzacja zabytkowego zasobu wsi województwa opolskiego. Cele, metody, praktyka*, opracowane przez A. Sałygę-Rzońcę, M. Burian i R. Wilczyńskiego jako podsumowanie prac zespołu, Opole 2010 r.; wcześniej Solisz I., 2009, *Dziedzictwo kulturowe wsi opolskiej – problematyka konserwatorska* [w:] *Polskie krajobrazy wiejskie dawne i współczesne*, Prace Komisji Krajobrazu Kulturowego PTG nr 12, Sosnowiec.

Literatura

1. Gładyszowa M., 1978, *Górnośląskie budownictwo ludowe*, PAN, Wrocław, s. 49, 51, 62, 75.
2. Helmigk H., 1937, *Oberschlesische Landbaukunst um 1800*, Berlin, s. 39.
3. Malinowski L., 1877, *Zarysy życia ludowego na Śląsku*, s. 40.
4. Sałyga-Rzońca A., Burian M., Wilczyński R., 2010, *Waloryzacja zabytkowego zasobu wsi województwa opolskiego. Cele, metody, praktyka*, Opole, s. 8, 15.
5. Solisz I., 2009, *Dziedzictwo kulturowe wsi opolskiej – problematyka konserwatorska* [w:] *Polskie krajobrazy wiejskie dawne i współczesne*, Prace Komisji Krajobrazu Kulturowego PTG nr 12, Sosnowiec, s. 79-80.